

Vonjave kot pripovedno sredstvo v izbranih delih Toneta Partljiča

DOI: 10.4312/Obdobja.44.311-320

Mojca Ramšak, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana;
mojca.ramsak@guest.arnes.si

Prispevek raziskuje vlogo vonjav v izbranih delih Toneta Partljiča, s poudarkom na drami *Moj ata, socialistični kulak* (1984), spominskih črticah *Slišal sem, kako trava raste* (1990) in avtobiografskem romanu *Pesnica* (2019). Analiza se osredotoča na transformacijo vonjalnih motivov med različnimi mediji in časovnimi obdobji, prehodu od družbenokritične vloge vonjav v zgodnejših delih do njihove vloge kot mostov med preteklostjo in sedanostjo v poznejšem ustvarjanju.

Tone Partljič, vonj, vonjalni motivi, literatura

This article examines the role of smell in selected works by Tone Partljič, focusing on the play *Moj ata, socialistični kulak* (My Father, the Socialist Kulak; 1984), the memoir *Slišal sem, kako trava raste* (I Heard the Grass Grow; 1990), and the autobiographical novel *Pesnica* (2019). The analysis focuses on the transformation of olfactory motifs across media and time periods, and the transition from the socio-critical role of smells in Partljič's earlier works to their function as a bridge between the past and present in his later writing.

Tone Partljič, smell, olfactory motifs, literature

1 Uvod

Literarno predstavljanje vonjav predstavlja izziv, saj gre za čutno zaznavo, ki se izmika neposrednemu jezikovnemu opisu. Kljub temu pa raziskovanje vonjav v zadnjih letih dobiva vse večjo pozornost v tudi v literarni vedi. Študije o tem, kako so pisatelji prepoznali povezavo med vonjem in jezikom ter zmožnostjo metaforičnega označevanja, ugotavljajo, da avtorji pogosto uporabljajo vonjave za izražanje družbenih predsodkov, razrednih razlik in drugih oblik družbene hierarhije. Pri tem vonj deluje kot označevalec identitete in družbenega statusa, ki pogosto sproži takojšnje čustvene in telesne odzive ter tako zaobide zavestno refleksijo. Zanimiva dela o vonju v evropski literaturi v različnih obdobjih in žanrih so prispevali Rindisbacher (1992), Carlisle (2001) in Friedman (2016). Hsu (2020), Babilon (2017) in Looby (2020) so raziskovali vonj in voh v ameriški literaturi ter se osredotočali na raso, spol, razred, razmerja moči in okoljska tveganja. Rindisbacher (1992) opozarja na paradoks olfaktornega v literaturi: čeprav so vonjave močno povezane s spominom in čustvi, jih je težko ubesediti. To se kaže tudi v sorazmerni revščini besedišča za opisovanje vonjav v primerjavi z drugimi čutnimi

Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Čustva in slovenska književnost*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025 (zbirka Obdobja, 44)
ISSN: 1408-211X, e-ISSN: 2784-7152
ISBN 978-961-297-712-2, 978-961-297-709-2 (PDF)

zaznavami. Bourdieu (1984) analizira vonje kot pomembne označevalce družbenega razreda in kulturnega kapitala. Tudi Louks (2024) v analizi del proznih avtorjev (kot so: Orwell, *The Road to Wigan Pier*, 1936; Morrison, *Tar Baby*, 1981; Coetzee, *Disgrace*, 1999; Nabokov, *Lolita*, 1955) ugotavlja, da se vonj v literaturi povezuje z razredno pripadnostjo, rasizmom in spolno diskriminacijo; Neill (2016) pa, da so pisatelji, kot sta Proust in Joyce, vonj uporabljali predvsem kot metaforični vir za izražanje neizrekljivega bistva estetskega objekta, medtem ko sodobni avtorji to zmožnost vonja izkoriščajo za družbeno kritiko. Ta dela so pomembno prispevala k inovativnim interpretacijam vonja v različnih kontekstih, z njimi se je začel uveljavljati pomen raziskovanja vonja v literaturi.

Teoretski okviri omenjenih avtorjev se gibljejo med strukturalističnimi, družbeno-kritičnimi in fenomenološkimi pristopi. Rindisbacher se opira na semiotične teorije označevanja in paradokse reprezentacije, Bourdieu gradi na svoji teoriji družbenih polj in kulturnega kapitala, kjer vonj funkcionira kot habitus, Carlisle in Friedman uporabljata kulturnohistorične metode za analizo čutnega izkustva, medtem ko Hsu, Babilon in Looby črpajo iz postkolonialnih študij, teorij rase in spola ter ekokriticizma za razumevanje olfaktornih reprezentacij kot instrumentov družbene moči, Louks kombinira sociološko literarno kritiko z analizo diskurza za preučevanje vonja kot označevalca družbenih hierarhij, Neill pa se naslanja na estetske teorije in modernistične študije za razlago vonja kot metaforičnega sredstva za izražanje transcendentnega.

Ti teoretski okviri odpirajo možnosti tudi za raziskovanje slovenske literature, kjer so vonjave prav tako pomembne, a še premalo raziskan element literarnega izražanja, in so posebej relevantni tudi za razumevanje Partljičeve uporabe vonjav kot družbenih označevalcev. Za analizo Partljičevih del se opiram predvsem na Bourdieujevo teorijo kulturnega kapitala, kjer vonj funkcionira kot habitus in označevalec družbene stratifikacije, ter na Rindisbacherjevo semiotiko vonja, ki pojasnjuje, kako se olfaktorni elementi v literaturi spreminjajo v pomenske označevalce družbenih razmerij. Pričujoča analiza Partljičevih del predstavlja poskusno študijo primera, ki želi pokazati aplikativnost omenjenih teoretskih pristopov na slovensko literarno gradivo in odpreti pot za nadaljnje sistematično raziskovanje olfaktornih elementov v slovenski književnosti.

Članek analizira vonjave v delih Toneta Partljiča, ki opisujejo njegov rodni kraj Pesnico in obdobje povojne kolektivizacije kmetijstva. Raziskava izhaja iz vonjalnih motivov iz avtobiografske drame *Moj ata, socialistični kulak* (1984), ki je doživela več predelav – gledališko uprizoritev (režija Jože Babič, SNG Drama Ljubljana, 1983), film (režija Matjaž Klopčič, 1987) –, mladinske črtice *Slišal sem, kako trava raste* (1990) in strip (Martín, Partljič 2017).¹ V teh delih vonjave služijo kot element družbene karakterizacije in satire, kjer se soočajo vonji hleva in uradov, kmečki in mestni vonji. V mladinskih zgodbah so isti motivi predstavljeni skozi otroško perspektivo. V avtobiografskem romanu *Pesnica* (2019) pa izginjanje tradicionalnih kmečkih vonjev postane metafora za širše družbene spremembe v slovenskem prostoru.

1 Partljičeva drama *Moj ata, socialistični kulak* je bila kot tipkopis dostopna že leta 1983 v SNG Maribor in SNG Ljubljana.

Te transformacije vonjav iz njegovega okolja odraščanja so zanimive z vidika vpogleda v različne načine literarne obravnave vonjav in procesa avtorjeve prilagoditve podobne snovi različnim ciljnim skupinam. Medtem ko intermedialna analiza *Mojega ata, socialističnega kulaka* odpira vprašanja o transformaciji čutnih zaznav med mediji, primerjava z mladinskim delom kaže, kako se isti čutni motivi transformirajo glede na predvidenega bralca. Ta dvojna transformacija – med mediji in med ciljnimi skupinami – predstavlja zanimivo področje, ki lahko pomembno prispeva k razumevanju vloge čutnih zaznav v slovenski literaturi.

Članek tako združuje tri vidike transformacije: intermedialno (med različnimi mediji), časovno (v različnih obdobjih avtorjevega ustvarjanja) in recepcijsko (med različnimi ciljnimi skupinami). To večplastno preoblikovanje istih motivov, kjer imajo vonjave svojstveno vlogo, ponuja bogato gradivo za analizo avtorjevih pripovednih strategij in njihovega prilagajanja različnim kontekstom.

2 Čustvena večplastnost vonjav v Partljičevih delih

Partljič je v svojem opusu večkrat predelal podobne motive, pri čemer je posebej zanimiva transformacija čutnih zaznav, zlasti vonjav, med različnimi deli in mediji. Partljičeva dela (drama *Moj ata, socialistični kulak*, 1984; zgodbe za mladino *Slišal sem, kako trava raste*, 1990; avtobiografski roman *Pesnica*, 2019; različne adaptacije za gledališče in film, vključno s stripovsko predelavo drame *Moj ata, socialistični kulak* (Martín, Partljič 2017)) vonjave uporabljajo za vzpostavljanje čustvenih stanj, družbenih razmerij in intimnih doživetij. Pisatelj jih uporablja kot večpomensko pripovedno sredstvo, s katerim gradi tako humor kot tragiko vsakdanjega življenja, obenem pa z njimi označuje družbene in duhovne razsežnosti bivanja.

Partljič v svojih delih prepleta pet različnih kategorij olfaktornih motivov. Prva kategorija se osredotoča na družbenostatusno dimenzijo vonjav, kjer vonj postane označevalec socialnega položaja in družbenih razlik. Druga kategorija uporablja vonjave kot sredstvo humorja in družbene kritike, kjer preko olfaktornih opisov razgalja družbene anomalije. Tretja kategorija raziskuje intimno-družinsko raven, kjer vonjave postanejo nosilke spominov in čustvenih vezi med družinskimi člani in domačimi živalmi. Četrta kategorija se dotika sakralne dimenzije, kjer vonjave dobijo duhovno in transcendentalno vrednost. Peta kategorija pa se posveča vonjavam smrti, kjer avtor preko olfaktornih opisov raziskuje končnost človeškega življenja in soočanje s smrtjo.

2.1 Družbenostatusna dimenzija vonja

Partljič razvije kompleksen odnos do vonjav kot družbenih označevalcev. Vonj gnojnice postane svojevrsten identifikacijski znak družine, kot je razvidno iz opisa:

Če pa je sneg držal do marca, je [ata] polival pobočja z greznico in gnojnico, ki smo ji mi pravili kar gnojšnica. S tem je prav dobro pognojil naše agrarno in res, videti je bilo, da so naše njive boljše rodile in je bila trava višja in bolj temno zelena. Izpraznil je jamo našega stranišča in gnojno jamo ob hlevu in nosil vse to v dveh emajliranih vedrih ali posebni brenti po njivah in pobočju ter gnojlil in gnojlil. Pozni sneg je siromakov gnoj, je govoril ata, ko nas je srečal in

videl, kako smo si tiščali nosove, ko je šel mimo nas. Toda vonj po gnojščni je silil tudi v hišo, v sobo in kuhinjo pa tudi ata je imel poseben duh, ko je prišel zvečer v službo v prometni urad na železniški postaji in so njegovi sodelavci rajši odšli ven v mrzlo zimsko noč, kot da bi sedeli skupaj s Partličem, ki je dišal po dragocenem gnojilu. Ata je torej hudo dišal, naš sneg pa je bil edini v vsej Pesnici, ki ni bil bel, ampak rjav in rumen in tako se je že na daleč vide- lo, kje smo doma in kje je naše agrarno. (Partljič 1990: 68)

Ta vonj ima dvojno funkcijo: za očeta predstavlja upanje in preživetje (»Pozni sneg je siromakov gnoj«; »Tiščali smo si nosove, ata pa nas je kregal: – Zdaj vam smrdi, v jeseni, ko bojo naše njive najbolj polne, pa vam bo dišalo«; Partljič 1990: 68–69), za okolico pa je moteč element, ki povzroča družbeno stigmatizacijo, kar se kaže v odnosu sodelavcev, ki nočejo sedeti z njim na železniški postaji, ker smrdi, ampak so raje zunaj na mrzlem.

V avtobiografskem romanu *Pesnica* (2019), v katerem avtor ponovno obišče prosto- re svojega otroštva, tokrat skozi perspektivo zrelega pripovedovalca, Partljičevega očeta, ki v vonjavah išče tako sledi preteklosti kot znamenja sprememb v podeželskem okolju, pa izginjanje tradicionalnih kmečkih vonjev postane metafora za širše družbene spremembe v slovenskem prostoru.

Kako smo se drli takoj po vojni: »Zemljo tistemu, ki jo obdeluje!« Kako sem se bal, da ne bom dobil nič zemlje od agrarne reforme! Pa sem dobil nekaj. Pa sem preklinjal, ker se mi je zdelo premalo! In še bolj preklinjal, so nam spet vzeli agrarno ... Zdaj pa je nihče noče obde- lovati, kaj šele kupiti, niti če je skoraj zastoj. Kaj se je zgodilo v teh štirih desetletjih, da zemlja ni nič več vredna? Da nočejo delati na njej? Da so vsi pozabili, kako lepo diši topla zemlja v brazdi, ki jo obrne plug, včasih se celo malo kadi iz nje? So pozabili, kako dišita seno in otava? Kaka slast je pobirati krompir, trgati koruzo ... Zakaj noče nihče več obdelovati njiv? Se ne spleča, pravijo. Ja, danes velja samo to, kar se spleča. (Partljič 2019: 56)

Vonj igra v tem odlomku ključno vlogo pri izražanju nostalgije in izgube. Pripove- dovalec, pisateljev oče, desetletja po agrarni reformi čustveno izraža spremembo odno- sa do zemlje skozi vonj in poudarja čutno izkušnjo zemlje – toplo zemljo v brazdi, iz katere se včasih celo kadi, dišeče seno in otavo. Ti vonji predstavljajo intimno poveza- nost človeka z zemljo, ki je v sodobnem času izgubljena. Prav to, da »so pozabili, kako lepo diši« zemlja in pridelki, simbolizira globljo odtujitev sodobnega človeka od narave. Če je nekoč vonj zemlje predstavljal obljubo življenja in preživetja, je danes pozabljen, ker se obdelovanje zemlje »ne spleča«. Tako vonj postane močna metafora za izgublje- no vez med človekom in zemljo.

2.2 Humor kot sredstvo družbene kritike

Vonj je tudi katalizator družbene komike, kar je prikazano v prizoru s sosedom. Partljič gradi prizor postopoma od začetnega sosedovega prepoznavanja vonja (»Ja, kaj je Partlič spet polival to hudičevo gnojščno, je vprašal sam sebe, ko je v ostrem nočnem zraku zavohal čuden vonj«; Partljič 1990: 68–69) do grotesknega vrhunca, ko sosedu

spodrsne na ledu in se zadrša po hribu, politem z gnojšnico, ter ga žena krega, nato pa ošteje še Partliča:

Potem se je prestopil, da bi se napotil v dolino ... To pa je bilo že narobe, kajti na ledeni plošči mu je spodrsnilo in zapeljal se je po hrbtu po celem našem bregu navzdol, po vsej gnojšnici in rjavi kremi iz stranišča. Drsel je vedno hitreje, torbo, v kateri je imel nože in koline, je držal daleč od sebe. Pa ni kaj dosti pomagalo. Tako je pridrčal prav do svoje hiše. Tam so že spali. Komaj je vstal ... Dolgo je nesrečen stal v temi in snegu, potem je le poklical ženo, ki ji je pravil mamika: – Mamika, jaz sem padel v gnojšnco ... – Kaj? Spet si pil! se je slišalo in prižgala se je luč. – Ne, v gnojšnco sem padel, vsega je kriv ta Partlič frdamani. Žena je prižgala še luč na dvorišču in tam je imela kaj videti. Sosed Harič je stal ves črn in rjav z mnogimi ocvirki na obleki, ki so lepo temno rjavi spet zmrzovali, v rokah pa je držal torbo s kolinami, ki mu jih je prej Koroščeva radodarno dala. – Mamika, glej, to sem prinesel, je rekel in se napotil proti hiši. – Tam ostani, pujs frdamani! je zaklicala žena, ki se je bala, da bi tak prišel v hišo. Potem se je moral ubogi gospod Harič sleči do golega, in to pozimi v nočnem snegu. Ker je imel prav belo kožo, je bil videti kot shujšan sneženi mož, ki ima namesto metle v roki aktovko s kolinami. Obleko je moral pustiti kar pred pragom. Tudi perilo, ki ni bilo več belo, ampak tudi lepo rumeno in nežno rjavo. Šele gol s kolinami v roki je smel stopiti v kuhinjo [...] Haričeva pa je bila jezna na moža, ker je taka neroda. On pa se je izgovarjal. – Vsega je kriv ta Partlič gori in njegovo agrarno ... Hvala bogu, koline sem pa le prinesel ... Ko pa je Haričeva odprla torbo in vzela iz nje kašnate in mesene klobase ter hrbitišče, je videla, da tudi s kolin pada naša rumena omaka. Vse je vrgla ven, naj poje pes. Vendar tudi pes ni hotel jesti kolin v rumeni omaki in smrdljive klobase so ležale v snegu še zjutraj, ko so hodili sosedje mimo in se čudili obleki in klobasam v snegu ... Proti poldnevu naslednjega dne, ko je bil ata že spet doma iz službe, je prišla Harička k nam in ateju povedala »ta svoje«. – Prekleta vaša gnojšnica ... bom vam prinesla hlače za oprat. Da morate polivati to gnojšnco ravno takrat, ko gre moj mož s kolin ... – Kaj se je pa zgodilo, je nedolžno vprašal ata, čeravno smo že dobro vedeli, kaj je bilo. – Kaj! Le delajte se norega! Moj je padel v gnojšnco, je rekla in odšla. Sam ne vem, zakaj se nam je zdelo to tako smešno in se nismo čutili nič krivega. Tudi drugi sosedje so se smejali in predlagali ateju, da bi naredili dirke po našem pobočju. In če je kdo od nas naslednje mesece padel v snegu ali v travi, je glasno klical: – Mamika, jaz sem padel v gnojšnco. Pa tudi sam sosed Harič je priznal, da tako hitro ni ne prej ne kasneje prišel od naše hiše do svojega doma. (Partlič 1990: 69–71)

V tem odlomku se Partličeva mojstrovina humorja razvija kot večplastna pripoved, ki bralca popelje od preprostega zaznavanja vonja do grotesknega vrhunca dogodkov. Avtor komično napetost gradi postopoma, pri čemer spretno uporablja različne vrste humorja od telesne komike, ki se kaže v sosedovem drsenju po hribu, do besedne komike v dialogu med možem in ženo. Situacijska komika doseže svoj vrh v prizoru, kjer se mora sosed sleči do golega v snegu.

Posebno pozornost si zasluži način, kako Partlič v pripoved vpleta družbeno dimenzijo. Skozi humor raziskuje medosebne odnose med sosedi in prikaže konflikt med ohranjanjem dostojanstva ter absurdnostjo situacije. Pri tem spretno uporablja

jezikovne elemente, kot so narečni izrazi (*mamika*, *frdamani*), ter kontrastira med resnim in komičnim tonom. Dialog služi kot glavni nosilec humerja, hkrati pa razkriva značaje likov in njihove medsebojne odnose.

Vonj v zgodbi deluje kot večplasten element – najprej kot sprožilec dogodkov, nato kot vir družbenega konflikta, na koncu pa se transformira v element, ki povezuje skupnost. Posebej učinkovit je zaključek, kjer se neprijetni incident preoblikuje v skupno šalo soseske (»Mamika, jaz sem padel v gnojšnco«). Ta preobrazba kaže na Partljičevo sposobnost, da tudi neprijetne situacije pretvori v nekaj, kar ljudi povezuje. Humor tako presega zgolj zabavno funkcijo in postane sredstvo za preseganje medosebnih napetosti ter ustvarjanje skupnostne povezanosti. Na ta način avtor dokazuje, da lahko tudi najbolj vsakdanji in na prvi pogled neprijetni dogodki postanejo vir skupnega smeha in povezovanja v skupnosti.

2.3 Intimno-družinska raven: ljudje in živali

Vonjave označujejo tudi družinske trenutke. To je posebej očitno v prizorih, povezanih s hrano. Ko mati prinaša nakup iz mesta, je vonj prvi označevalec priboljška:

In res je zadišalo in že je bilo na mizi nekaj kolobarjev vabečih klobas. – To sem pa kupila za večerjo. Pa si le odreži en kos ostale bom shranila! Saj ni treba, sem rekel in upal, da bo sama odrezala en kos klobase in mi ga potisnila v roke ... Klobase je menda zavohal tudi Pazi, ker je pritekel pred prag in cvilil, pa tudi muca se je znenada znašla v kuhinji. (Partljič 1990: 73)

Ti prizori niso le opis vsakdanjega življenja, temveč gradijo kompleksno mrežo družinskih odnosov in čustvenih vezi. V tem odlomku lahko opazujemo, kako Partljič olfaktorne motive uporablja za prikaz intimnih družinskih odnosov. Vonjave v njegovem pisanju niso le čutne zaznave, ampak postanejo označevalci družinske dinamike in čustvenih vezi. Posebej izstopa prizor s klobaso, kjer vonj deluje kot večplasten pripovedni element.

Materina gesta prinašanja klobase iz mesta predstavlja več kot le nakup hrane – je izraz materinske ljubezni in skrbi. Način, kako pripovedovalec opisuje svoje upanje, da mu bo mati sama odrezala kos klobase, razkriva subtilno dinamiko odnosa med materjo in otrokom. V tem preprostem dejanju se zrcalijo kompleksni vzorci družinske komunikacije, kjer se ljubezen in skrb pogosto izražata prav preko hrane in deljenja obrokov.

Vonj v tem prizoru deluje kot povezovalni element celotnega gospodinjstva – ne pritegne le ljudi, ampak tudi domače živali. Pes Pazi in muca, ki ju privabi vonj klobase, postaneta del te intimne družinske scene, kar dodatno poudarja domačnost in toplino trenutka. S tem Partljič pokaže, kako lahko vonj ustvari občutek skupnosti in pripadnosti znotraj družinskega kroga.

Tako avtor preko olfaktornih motivov gradi večplastno pripoved o družinskih odnosih, kjer vonjave postanejo nosilci spominov, čustev in nenapisanih pravil družinske dinamike. Prizor s klobaso tako preraste okvire preprostega opisa vsakdanjega življenja in postane metafora za kompleksnost družinskih vezi in načinov izkazovanja ljubezni.

Stripovska adaptacija drame *Moj ata, socialistični kulak* (Martín, Partljič 2017) predstavlja zanimiv odmik od olfaktornih motivov izvirnika. Izpuščen je znameniti prizor z gnojnico in klobasami, čeprav so prizori obedovanja ilustrirani. Materialna kultura hrane je predstavljena predvsem vizualno, kot kaže motiv mame s pleteno mrežo, polno klobas. Ta redukcija olfaktornih elementov kaže na specifične omejitve stripovskega medija pri predstavljanju vonjalnih čutnih zaznav.

Zanimiv je tudi motiv mačjega vonja, ki ga pisatelj predstavi v vsej njegovi kompleksnosti: od prijetne toplote mladih muc (»topla, mehka, dlakasta«) do neprijetnega vonja prevelikega števila mačk (»Lahko namreč vse skup tudi hudo smrdi«). Ta ambivalentnost odraža širšo problematiko življenjskih odločitev in odgovornosti v družinskem življenju.

Mlada ali pa tudi stara muca je nekaj finega. Lahko jo vzameš v roke in cartljaš. Tako topla, mehka, dlakasta, zapeljiva je, da jo je najboljšje imeti v krilu in božati, od časa do časa pa stisniti to nežno kosmato toplino k sebi. Za zahvalo ti muca lepo prede in prede. Če imaš v rokah tako mucu, se ti zdi, da nisi sam na svetu, da nisi zapuščen in da je svet kar lep. O tem, kaj delajo in kako norijo prav male muc, pa je res boljše, da ne govorim, ker se to ne da povedati. To zaletavanje, skakanje, prekopicanje, poplesavanje ... to je zabavno in lepo, da je najboljšje imeti polno hišo mladih muck. Toda, kaj boš potem s tolikimi starimi mucami? Treba jih je spraviti iz hiše, jih ponuditi ali vsiliti sosedom, kajti drugače jih je nujno potrebno ... Saj veste kaj! Mi otroci smo se zelo bali trenutka, ko je imela muca mlade, saj smo vedeli, da bo potrebno nekaj mladičev spraviti »proč«, kot je govorila mama. Nihče ni hotel opraviti tega dela in vedno smo se nekaj prepirali, zlasti ata in mama. Pogajali smo se za vsako muciko. Potem pa sta ali mama ali ata za nekaj časa izginila in izginilo je tudi nekaj mladih muc. Le eno smo navadno pustili. Saj poznam ljudi, ki ne morejo ubiti mladih muc, in jih imajo potem cele ducate, a take ljudi imamo za čudake in res ni prijetno, če je preveč starih mačk na kupu. Lahko namreč vse skup tudi hudo smrdi. Vendar je bil ta uboj muc nekaj, česar smo se vsi bali, posebno odrasli, ki so morali stvar opraviti, in vsakoletni storilec se je nekaj časa počutil, kot da se mu pozna, da je vrgel v ribnik zvezane muc ali kaj podobnega ... Zato pa smo potem toliko bolj razvajali in cartljali tisto eno mucu, ki smo jo pustili. (Partljič 1990: 77–78)

V tem odlomku Partljič prikazuje odnos med ljudmi in živalmi, kjer se prepletajo čutne zaznave, čustvena navezanost in kruta življenjska realnost podeželskega življenja.

Avtor najprej gradi čutno in čustveno bogat opis odnosa z mačko. Preko taktilnih zaznav (»topla, mehka, dlakasta«), zvočnih elementov (predenje) in telesne bližine (»v krilu«, »stisniti [...] k sebi«) ustvarja podobo intimnega, skoraj terapevtskega odnosa med človekom in živaljo.

Prehod od idilične predstave mladih mačk, kjer njihovo gibanje opisuje s skoraj poetičnim zanosom (»zaletavanje, skakanje, prekopicanje, poplesavanje«), do surove realnosti potrebe po nadzoru njihovega števila predstavlja konflikt med čustveno navezanostjo in praktičnimi potrebami kmečkega gospodinjstva.

Vonj se v tem kontekstu pojavi kot negativni označevalec (»hudo smrdi«), ki služi kot racionalizacija za kruto, a nujno dejanje. Vendar pa avtor ne ostane pri tej površinski

utemeljitvi, temveč globoko razišče moralno in čustveno težo takšnih dejanj. Opis družinskega pogajanja za življenje mladih mačk in težkega bremena »storilca« razkriva ambivalentnost v odnosu do te prakse.

Zaključna opazka o pretirani skrbi za preživelo mačko kaže na nekakšno kolektivno potrebo po odkupitvi in kompenzaciji za storjeno dejanje. Partljič preko tega na videz preprostega opisa odnosa do hišnih živali odpira globlja vprašanja o moralnih dilemah vsakdanjega življenja, odnosu med praktičnimi potrebami in čustveno navezanostjo ter načinih, kako se ljudje soočajo s težkimi odločitvami.

2.4 Sakralna dimenzija vonjav

Partljič uporablja vonjave tudi pri opisih svetih trenutkov. V opisu romanja na Šempetersko gorco vonj kadila postane del transcendentnega doživetja, »kjer so lepo oblečeni duhovniki molili in peli, ministranti so držali neke posodice, iz katerih se je lepo dišeče kadilo.« (Partljič 1990: 107)

Ta vonj skupaj z drugimi čutnimi zaznavami gradi občutek vznesenosti in bližine svetega ter postane del širše kulturne in sakralne izkušnje. Avtor gradi pripoved preko različnih čutnih zaznav, ki skupaj ustvarjajo celostno doživetje romanja.

Opis romanja se začne z jutranjimi zaznavami, ki so opisane predvsem skozi druge čute – hlad jutranje rose, prebujanje narave, toplota vzhajajočega sonca. Ti občutki, čeprav niso neposredno povezani z vonjavami, so globoko zakoreninjeni v kulturnem spominu podeželskega življenja in označujejo posebnost prazničnega dne. Pot do cerkve tako postane svojevrsten obred prehoda, kjer se prepletajo posvetne zaznave narave s sakralnimi elementi, ki romarje čakajo na cilju.

Ko pripoved preide v cerkveni prostor, postane kadilo osrednji olfaktorni motiv. Vendar pa »lepo dišeče kajenje« ni predstavljeno izolirano, temveč kot del večje sakralne izkušnje, skupaj s petjem, orglami in celotno cerkveno ceremonijo. Ta vonj preraste liturgični element in postane most med zemeljskim in božanskim, kar avtor poudari z občutkom bližine nebes zaradi fizične višine cerkve.

Partljič vključuje tudi profane elemente prazničnega vzdušja – štante, lect, sladko medico in medico z žganjem, in čeprav njihovih vonjav ne opisuje neposredno, so ti implicitno prisotni kot samoumeveni del romarske izkušnje. Ti elementi niso v nasprotju s sakralnim, ampak so sestavni del celotne kulturne tradicije. Tako pokaže, kako se v ljudski pobožnosti prepletata sakralno in profano, pri čemer čutne zaznave delujejo kot povezovalni element med obema svetovoma.

Skozi celoten odlomek vonjave in druge čutne zaznave delujejo kot tihi, a pomembni gradniki duhovnega doživetja, ki skupaj ustvarjajo občutek vznesenosti in zamaknenosti. To kaže na globoko povezanost med olfaktornimi in drugimi čutnimi zaznavami ter duhovnim doživljanjem cerkvenega praznika.

2.5 Vonjave smrti

Partljič omenja tudi vonjave, povezane s smrtjo. V prizoru ob mrtvem telesu stare sosede vonj sveč ustvarja posebno atmosfero: »S sveč ob vzglavju je dišalo po

vosku in dimu in vse je bilo nekam svečano.« (Partljič 1990: 13) Ta vonj deluje kot most med življenjem in smrtjo ter pomaga pri soočanju s končnostjo.

Vonj voska in dima postane senzorični portal, ki povezuje svet živih s svetom mrtvih. Ta vonj ni le del fizičnega okolja, ampak ustvarja svečano atmosfero, ki presega zgolj čutno zaznavo. Izbira besede »svečano« združuje fizično prisotnost sveč z duhovno dimenzijo trenutka. Tradicionalni elementi bedenja ob mrtvem in njihove vonjave postanejo ritual prehoda, ki pomaga žalujočim pri sprejemanju izgube, saj je vonj sveč kulturno močno povezan s smrtjo in žalovanjem. Gre torej za kompleksno uporabo olfaktornega motiva, ki presega preprosto opisovanje in postane sredstvo za raziskovanje človeškega soočanja s končnostjo ter ritualizacijo smrti v skupnosti.

3 Zaključek

Prispevek združuje sodobne teoretske pristope k raziskovanju vonjav v literaturi s konkretno analizo del Toneta Partljiča, ki se nanašajo na prostor njegovega odrasčanja, pri čemer posebno pozornost namenja transformaciji vonjavnih motivov med različnimi mediji, časovnimi obdobji in ciljnimi skupinami. Partljičev opus ponuja sicer številčno skromno eksploracijo vonjav, a so te v vlogi večplastnega pripovednega sredstva. Vonjave postajajo samostojen pripovedni element, ki gradi identitete, odnose in prostorske izkušnje. Analiza transformacij olfaktornih motivov v Partljičevih delih (kot so družbeno-statusna dimenzija vonjav, humor kot sredstvo družbene kritike, intimno-družinska raven, sakralna dimenzija vonjav in vonjave smrti) razkriva kompleksno mrežo pomenov, ki se različno manifestirajo v različnih medijih. Medtem ko literarna dela omogočajo neposredno tematizacijo vonjav, vizualni mediji in gledališče razvijajo lastne strategije za predstavljanje čutnih zaznav, pri stripovski priredbi pa se omembe vonja v celoti izpušča. Ta proces transformacije ni le tehnične narave, temveč razkriva globlje razumevanje zmožnosti in omejitev posameznih medijev pri predstavljanju čutnega doživljanja vonjav.

Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Vonj in nesnovna kulturna dediščina (ARIS J7-50233).

Viri in literatura

- BABILON, Daniela, 2017: *The Power of Smell in American Literature: Odor, Affect, and Social Inequality*. Bern: Peter Lang AG.
- BOURDIEU, Pierre, 1984: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- CARLISLE, Janice, 2001: The Smell of Class: British Novels of the 1860s. *Victorian Literature and Culture* XXIX/1. 1–19.
- FRIEDMAN, Emily C., 2016: *Reading Smell in Eighteenth-Century Fiction*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- HSU, Hsuan L., 2020: *The Smell of Risk: Environmental Disparities and Olfactory Aesthetics*. New York: New York University Press.
- LOOBY, Christopher, 2020: The Roots of the Orchis, the Iuli of Chestnuts: The Odor of Male Solitude. Paula Bennett, Vernon Rosario (ur.): *Solitary Pleasures: The Historical, Literary and Artistic Discourses of Autoeroticism*. New York: Routledge. 163–188.

- LOUKS, Amelia, 2024: *Olfactory Ethics: The Politics of Smell in Modern and Contemporary Prose*. Doktorska disertacija. Cambridge: University of Cambridge.
<https://doi.org/10.17863/CAM.113239>
- MARTÍN, Santiago [risba in dramatizacija stripa], PARTLJIČ, Tone [izvirno besedilo], 2017: *Moj ata, socialistični kulak*. Maribor: Mariborska literarna družba.
- NEILL, Crispian Robert Thomas, 2016: *The Smell of Modernism: Metaphor and the Olfactory, 1900–1945*. Doktorska disertacija. Leeds: University of Leeds. <https://core.ac.uk/download/77024126.pdf>
- PARTLJIČ, Tone, 1984: *Moj ata, socialistični kulak: Bridka komedija o agrarnem*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije.
- PARTLJIČ, Tone, 1990: *Slišal sem, kako trava raste*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PARTLJIČ, Tone, 2019: *Pesnica*. Ljubljana: Beletrina.
- RINDISBACHER, Hans J., 1992: *The Smell of Books: A Cultural-Historical Study of Olfactory Perception in Literature*. Ann Arbor: University of Michigan Press.